

הטבע, השבת וישראל ויחסי-הגומלין שביניהם בספר "שפת אמת"

לע"נ
אביתר בורובסקי הי"ד
עלם חמודות
אוהב עמו וארצו
שנרצח בצומת תפוח

תקציר

נושא ה"טבע" תופס מקום מרכזי בהגותו של בעל "שפת אמת". הנקודה הפנימית, המהות האלוקית – מצויה ביסוד כל דבר ומפעילה אותו. אולם מציאות זו נסתרת בשכבה אטומה וסגורה, הטבע, הגורמת לו להתרחק ממקורו האלוקי ומאורו. כשם שהבורא הסתיר את עצמו במעבה הטבע, כלומר בממד הפיזי, כך הוא הסתיר את נוכחותו בממד הזמן. ששת ימי המעשה הם ימי-החולין, שבהם נסתרת מציאות הבורא. השבת היא צוהר, שקרע הבורא לעולם, ובאמצעותו בוקע האור האלוקי לעולמו. מי שנועד לגלות אור זה ולהפיצו בעולם הוא האדם, ובמיוחד – איש-ישראל.

מילות מפתח: טבע; שבת; ימי-החול; קסתר; נוכחות; איש-ישראל.

מבוא

רבי יהודה-אריה-ליב מגור, מחבר הספר "שפת אמת", הוא נצר לחסידות פולין, שמייסדה הוא רבי אלימלך מליז'נסק, תלמיד המגיד ממזריטש. ממשיך דרכו היה רבי יעקב-יצחק, המכונה החוזה מלובלין. תלמידו, היהודי הקדוש [ששמו היה כשם רבו], הקים לעצמו חצר חסידית כבר בחיי רבו, ואחריו עברה ההנהגה לרבי שמחה-בוניס מפשיסחא. עם פטירתו, החליטו שני תלמידיו: רבי מנחם-מנדל מקוצק ובעל חידושי הרי"ם מגור, שההנהגה תעבור לראשון, ורק עם פטירתו – קיבל האחרון את ההנהגה החסידית. בעל חידושי הרי"ם שָׁכַל את כל בניו, ואחרי מותו נתמנה נכדו, בעל "שפת אמת", לממשיך דרכו.¹

הספר "שפת אמת" הוא ספר דרושים על פרשות-השבוע, שנאמרו על-ידי המחבר במשך שנים רבות.

במאמר זה ברצוננו להציג שלושה נושאים מרכזיים בהגותו של המחבר: הטבע, השבת ואיש-

1. ראו א"ז אשכולי, החסידות בפולין, ירושלים תשנ"ט; י' תשבי וי' דן, 'חסידות', האנציקלופדיה העברית, יז, עמ' 762.

ישראל ואת יחסי-הגומלין ביניהם. לצורך כתיבת המאמר – השתמשנו בספר שפת אמת.²

הטבע

נושא ה"טבע" תופס מקום מרכזי במחשבתו של רבי יהודה-אריה-ליב מגור, ועובר כחוט השני לאורך דרושיו. יסודו – ברעיון האימנציה [הנוכחות] האלוקית, שלפי ההשקפה החסידית שרויה בכול, מצויה בכל דבר ומחיה אותו. בלשון רבי יהודה-אריה-ליב מגור קרויה אימנציה זו בשם "הנקודה הפנימית", היינו, אותה מהות פנימית, המצויה בבסיס כל דבר וכל תופעה ומקנה ל"טבע" את חיותו. אולם המציאות האלוקית, המפעילה עולם ומלואו – מצויה בו בהסתר ובהעלם ואיננה ניכרת בחיי יום-יום. מציאות נסתרת זו נקראת בלשון חסידות גור בשם "טבע":

הטבע הוא השכבה החיצונית של המציאות. הוא מציין חוקיות קבועה, עולם הפועל לפי סדר קבוע ללא כל שינוי וחידוש. הטבע הוא תחום אטום ומסוגר, דבר הגורם לו להיבדל ממקורו האלוקי ולהסתיר את אורו. בעיני המתבונן בו מצטייר העולם כנפרד וכמנותק ממקורו האלוקי, הקיים, אך איננו ניכר ואיננו גלוי:

"שנברא העולם בדרך הטבע, ודרך הטבע באמת מסתיר פנימיות החיות וההתחדשות."³

הקב"ה צפן את טובו ואת שכינתו בתוך העולם. כיון שטוב זה צפון ומוסתר, יש צורך במאמץ רב וביגיעה רבה כדי לחשוף אותו ולגלותו. לשם כך יש צורך בעיניים של מאמין ובלב שביטל את אנוכיותו:

"בעוה"ז נסתר הנהגת הבורא יתברך ונתלבש בטבע. אבל המאמין בו יתברך ומשליך את הטבע, זוכה להתגלות לו הארה מעולם הבא... כי הכל הנהגתו יתברך אף שהוא בהסתר."⁴

וכאן נכנס עניין האדם, תפקידו וייעודו – כמשתלב בטבע ומגלה מתוכו את הנוכחות האלוקית:

"עבודת האדם לברר זה שְׁכַחַ מעשה על-ידי חיות השם יתברך."⁵

הקב"ה ברא מלכתחילה עולם, שנוכחותו מצויה בו, אולם בהסתר ובהעלם:

"ודאי שיש בכל דבר ניצוץ קדוש שמחיה הדבר, ורק שנסתר על-ידי הטבע והחיצוניות. כי על זה נברא העולם להיות חיותו יתברך בתוך מעשה בראשית, והאדם יִדַע ויברר שהכל מחיות השם יתברך."⁶

גילוי מציאות זו של הקב"ה הנסתרת בטבע הוא ייעודו של האדם ותפקידו בעולמו; האדם בהגות החסידית הוא איש ישראל:

"כי בני ישראל נבראו להעלות כל הטבע ולברר ולהעיד כי הקב"ה הוא המנהיג את העולם והטבע והזמן."⁷

אולם גילוי הסתר זה הוא ענין תודעתי, הקשור למחשבת האדם, כפי שמציין רבי יעקב-יוסף מפולנאה:

2. ר' יהודה אריה ליב אלטר, ספר שפת אמת, תל-אביב תשנ"ג.

3. שם, ויקרא פרשת החודש תרס"ב, עמ' 20.

4. שם, בראשית לך לך תרמ"ז, עמ' 50.

5. שם, בראשית בראשית תרל"א, עמ' 5.

6. שם, בראשית תולדות תרל"א, עמ' 102.

7. שם, בראשית היי שרה תרמ"ט, עמ' 94.

"ואחר שִׁדַּע אדם כלל זה שהוא כלל גדול, שאין שום מסך מבדיל בינו לבין אלוֹקיו בשעת תורה ותפלה, גם שיעלו לפניו כמה מחשבות זרות שהם לבושים וכיסויין שהקב"ה מסתתר שם, מכל-מקום, אַחַר שידע אדם שהקב"ה מסתתר שם – אין זה הסתרה."⁸

לנושא זה נזקק גם בעל שפת אמת, הכותב:

"שנתברר להם [לבני ישראל במצרים] שחיות הפנימיות שבכל דבר הוא מהשם יתברך בלבד. אף שנראה מבחוץ מהופך, הוא רק הֶסְתֵּר. ועל-ידי שידועין זה בבירור, ממשכיין (את) ההארה גם בתוך ההסתרה עד שנתגלה הפנימיות."⁹

יושם לב להבדל שבין שני הכותבים:

בעוד שרבי יעקב-יוסף מפולנאה סבור, שעצם הידיעה שיש כאן הסתרה – מבטלת את ההסתרה, מוסיף בעל שפת אמת ומסביר, שביטול ההסתרה מתבטא בכך, שהאור הפנימי הגנוז בעולם בחביונו – מתגלה לעין-כל ומאיר את העולם באור-יקרות. המטרה היא לגלות את הנוכחות האלוֹקית, את האנרגייה האלוֹקית, השרויה בתוך שכבות הטבע האטום והסגור, ולפרסמה באופן שתהיה גלויה וניכרת לעיני-כול בעולם כולו. אולם המחבר מודע לעובדה, שזה תפקיד שאיננו קל כל-עיקר, ולא כל אדם מסוגל לבצעו:

"והענין הוא כי ה' יתברך נתן בְּהֶסְבֵּעַ גם כן חיות אשר יש למצוא בכל דבר הארה אלוֹקית, רק (=אלא) שצריכין להיות לזה צדיק גדול..."¹⁰

אולם מסתבר, שגם בכך לא די, וצריך להיעזר לשם כך בתורה ובמצוות:

"והאמת כי התורה ומצוות הם סיועים ועצות מן השמים לבני ישראל מהכח שלמעלה מן הטבע."¹¹

אף-על-פי שבהגות מחשבת גור הטבע הוא תחום ההסתרה וההעלם, הרי בעל שפת אמת מעמידנו על מצבים, אשר בהם מתגלה הקב"ה בטבע, כדי שלא לאפשר לו, לטבע, להתגבר:

"ולכן הקב"ה מַחְדֵּשׁ בטובו בכל יום מעשה בראשית, שלא להיות גובר הטבע (=שהטבע לא יתגבר)... אף על פי שכל הטבע על-ידי נקודה חיות מלמעלה, אבל הוא נטבע בטבע, והטבע מכלת [מכילה] הכל... ולכן הקב"ה בטובו מחדש בכל יום מעשה בראשית."¹²

המחבר מטעים בכך את רעיון ההשגחה המתמדת על העולם. אמנם הטבע מצטייר בעינינו כמצאיות, הפועלת לפי חוקיות – בהעדר השגחה אלוֹקית, אולם, לאמיתו של דבר, אין זה כך: למרות ההתערבות וההשגחה האלוֹקית היומיומית על הטבע, הוא נשאר עדיין עלום. התערבות זו סמויה ואיננה ניכרת. לפיכך, על האדם מוטל לגלותה:

"והאדם צריך לחפש למצוא זאת ההתחדשות... ולכן נקרא האדם מְהַלֵּךְ, שְׂכָל שְׁעוּמַד בלי התחדשות, מיד הטבע שולטת בו."¹³

עוד מודגש בדברי המחבר, שלעתים הקב"ה מגלה את עצמו בטבע באמצעות נס:

8. ר' יעקב יוסף בן צבי מפולנאה, תולדות יעקב יוסף, קארעין תק"מ, בראשית עמ' כב.

9. ספר שפת אמת (לעיל הערה 2), שמות שמות תרל"א, עמ' 3.

10. שם, שמות וארא תרמ"א, עמ' 30.

11. שם, שם.

12. שם, בראשית לך לך תרס"ד, עמ' 61.

13. שם, שם.

"הענין הוא כי צריכין לידע ולהבין כמו שנראה נפלאות השם יתברך כשמשיג הטבע על פי נס, שהוא פלאים לעיני בשר ודם בעלמא דשיקרא."¹⁴

המחבר אף מביע את פליאתו על העובדה, שהקב"ה, שהוא ישות רוחנית, מצמצם את עצמו לתוך עולם גשמי:

"אבל באמת הנהגת הטבע הוא פלא יותר מה שצמצם הקב"ה (את) כח השפע שלו שהוא רוחני, ומתלבש ומצמצם (=ומצטמצם) בגשמיות הוא פלא וְהַפְלֵא ביותר."¹⁵

הסיבה לצמצום הבורא בתוך העולם הגשמי תלויה, לדעת המחבר, בחטא הקדמון: לפני החטא קיבל העולם את השפע ברוחניות, אולם לאחריו – כאשר טוב ורע נתערבבו, אין זה כך:

"ובאמת קודם החטא היה מקבלין (את) השפע וכל ההנהגה ברוחניות, אך אחר החטא שנתערב טוב ורע, צריך להיות הַקְבֵּלָה על-ידי צמצום וגשמיות, והוא עיקר העצבון מאחר שבא על-ידי הסתר בתוך הטבע."¹⁶

לפי האמור, מסתבר, שהשפעת האדם איננה מצטמצמת רק בגילוי האלוקות הנסתרת בתוך הטבע; האדם הוא גם מי שהשפיע באמצעות חטאו על המציאות של שפע, הבא מתוך הַסְתֵר.

המחבר מדגיש, שיש מצבים ומאורעות היסטוריים, אשר בהם הקב"ה משנה את הטבע. ברור, שבמקרים אלה מתגלות נוכחותו, השגחתו ושליטתו בטבע לעיני עולם ומלואו. לגילוי זה מציע המחבר שני הסברים:

ההסבר **האחד** הוא כדי לפרסם את בחירתו בעם ישראל:

"כי השם יתברך שינה (את) כל הטבע ביציאת מצרים בשביל בני ישראל, ובאמת היה זה עדות על הבורא יתברך שמו, כי הוא הבורא והוא העושה כרצונו. וגם היה עדות על בני ישראל כי כל העולם נברא בשבילם. ולכן בעבורם (=למענם) שינה השם יתברך (את) הטבע, כי הלא היה יכול השם יתברך לגאול אותנו בדרך הטבע. אך כל הגלות היה לברר כי הקב"ה משנה עולמו בעבור בני ישראל."¹⁷

ההסבר **השני** הוא לסייע לעם ישראל לעובדו:

"והוא יתברך מנהיג (את) כל העולם לפעמים בהסתר הטבע, ולפעמים בהתגלות... ובודאי היה יכול השם יתברך להוציאנו ממצרים בדרך הטבע גם כן, אך שהוצרך לנו לסייע לנו לעבודתנו אותו יתברך להיות (=שתהיה) התגלות עולם הניסים ושינוי הטבע."¹⁸

14. שם, בראשית ויחי תרמ"ט, עמ' 275.

15. שם, שם.

16. שם, שם.

17. שם, שמות בא תרמ"ט, עמ' 55.

18. שם, ויקרא דרוש פסח, עמ' 85. לנושא זה – ראו עוד י' יעקבסון, 'גלות וגאולה בחסידות גור', **דעת**, 2-3 (תשל"ה-תשל"ט), עמ' 175-215; י' יעקבסון, 'קדושת החולין בחסידות גור: עיונים בתפיסת השבת בדרושי "שפת אמת"', ר' אליאור, י' ברטל וח' שמרוק (עורכים), **צדיקים ואנשי מעשה**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 241-277; י' יעקבסון, 'מנעורים להנהגה ומקבֵּלָה לחסידות – שלבים בהתפתחותו של בעל "שפת אמת"', ר' אליאור וי' דן (עורכים), **קולות רבים; ספר הזיכרון לרבקה ש"ך-אופנהיימר** (מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, יג), ב, ירושלים תשנ"ו, עמ' 429-446; י' יעקבסון, 'אמת ואמונה בחסידות גור', י' דן וי' הקר (עורכים), **מחקרים בקבלה, במילוסופיה יהודית ובספרות המוסר וההגות, מוגשים לישעיהו תשבי**, ירושלים תשמ"ו, עמ' 593-616.

השבת

כשם שהקב"ה הסתיר את נוכחותו במעבה הטבע, כלומר בממד הפיזי, כך גם הסתיר את נוכחותו בממד הזמן. ששת ימי המעשה הם ימי-החולין, שבהם נסתרת מציאות הבורא. לפי מחשבת גור, השבת היא צוהר, שפתח הקב"ה לעולם, ובאמצעותו בוקע האור האלוקי לעולמנו. אם יעלה בידינו להעביר את קדושת-השבת לששת ימי המעשה, יהיו אף הם בבחינת שבת:

"מן השבת מיני" [=ממנה] מתברכין כלל שיתא יומין. והיינו כח השפעה ונתינת כל הימים הוא בשבת".¹⁹

ששת ימי המעשה מבטאים את עולם החולין, את העולם הפועל לפי חוקיות הטבע, ואשר בני-אדם משתלבים בו בהתאם לחוקי-הטבע. בעולם כזה אין ניכרת הנוכחות האלוקית, ואין מתגלית בו הקדושה. השבת מאירה לתוך עולם נסתר וחשוך זה ומשפיעה עליו מקדושתה, שחלה גם על ששת ימי המעשה:

"בשבת קודש שחוזר הכל לשורשו, וזהו פירוש מנוחה... שניתן כוח בשבת קודש לתת שפע וחיות חדש לכל ימי המעשה".²⁰

השבת היא מהות אלוקית, היורדת לעולם הגשמי ומשפיעה עליו שפע שמימי: "ולכן נקרא שבת מתנה טובה, כי כל השפעות באין (=באות) מהשבת".²¹ סגולתה של השבת מתבטאת בכך, שהיא מעלה את העולם הגשמי לדרגה עליונה ומחברת אותו עם מקורו השמימי:

"כי בשבת מחזיר (את) כל הבריאה לשורשו, שהוא רצונו יתברך".²²

המחבר מטעים, שעצם השביתה מהבריאה בשבת, היא עצמה השלמת הבריאה ותיקונה:

"כי באמת בשבת לא היה שום בריאה (אלא) רק שביתה. ושביתה זו היא קיום כל הברואים... שכל מקבל צריך להיות גָּטֵל אל הנותן (=ביחס לנותן), וכפי דביקות שיש לו להמשפיע כמו כן קבלתו מתקיימת. ולכן בשבת שנתעלו כל הנבראים לשורשם, שעל-ידי המנוחה נתברר שיש עליהם אדון ומושל...".²³

המחבר מלמדנו, שששת ימי המעשה הם התגלות של פרטים:

אדם דואג לצרכיו הפרטיים. מודגשות הפרטיות האישית והאנוכיות. זה עולם, שיש בו הפרדה בין הבריות. עולם כזה רחוק מהקדושה, כי אין הקדושה שורה אלא בעולם המאוחד כולו כאיש אחד – לעבודת-הבורא, ולא לצרכיו האישיים. השבת, שאין בה עשיית מלאכה, ולכן אין בה הדגשת צרכי הפרט – מסמלת את האחדות. ביטול הפרטיות הוא גם ביטול האדם ביחס לבוראו והתעלותו להתחבר אל שורשו, אל צור-מחצבתו, אל אלוקיו. התעלות האדם בשבת והתעלות העולם עמו הן תיקונו.

המחבר מסביר את התיבה "בראשית" שבהיגד "בראשית ברא", לא כתיאור-זמן כמקובל, אלא כמושג ערכי:

19. ספר שפת אמת (לעיל הערה 2), בראשית תולדות תרמ"ו, עמ' 113.

20. שם, בראשית נח תרל"ג, עמ' 22.

21. שם, שמות כי תשא תר"מ, עמ' 202.

22. שם, בראשית בראשית תרל"ב, עמ' 5-6.

23. שם, בראשית בראשית תרל"ו, עמ' 7.

"אך זה פירוש בראשית ברא, שיהיה כל הבריאה דבוקה בכח הראשית והתחלת השורש שהיא נקודה מהשם ית' שנותנת חיים והווייה לכל הנבראים. והוא בחינת שבת כי בו שָׁבַת מכל מלאכתו, כי בשבת מחזיר (את) כל הבריאה לשורשו שהוא רצונו ית'.²⁴

הבורא ברא את עולמנו כעולם גשמי, הנשלט על-ידי חוקי-הטבע, אולם מקורו ושורשו של עולם זה, מהותו וראשיתו, הם אלוקיים. הבורא טָבַע בעולם הגשמי את היכולת להתעלות על גשמיותו ולהתחבר אל מקורו, ודבר זה נעשה באמצעות השבת.

רעיון אחר, השמור עם המחבר בנידון דידן, הוא, שהשבת נותנת מנוחה לעולם:
"וזה נקרא מנוחה... שהוא שורש הכל".²⁵

מהו הקשר בין מנוחה לבין שורש?

כל מה שתלוש משורשו הוא חסר-מנוחה. כשאדם קשור לשורשו, הוא במנוחה. משל לעץ, ששורשיו נטועים במקומם, גם אם רוח סערה תטלטל את נופו, לא תזיזנו ממקומו. לעומת זאת, אם שורשיו ינותקו, הוא יטולטל חסר-מנוחה ממקום למקום. כך גם מי ששובת בשבת כהלכה, הוא מחובר לשורשו, ויש לו מנוחה. לעומת זאת, כאשר אדם איננו מחובר לשורשו, אלא לפרטיותו ולצרכיו האישיים, הוא מטולטל וטרוד בעסקיו, ואז הוא מנותק משורש הקדושה שבפנימיותו.

לפיכך, באמצעות השבת, המביאה מנוחה לעולם – נשלמת הכוונה האלוקית, שטמונה בבריאת-העולם:

"וזה שכתב רש"י ז"ל היה העולם חסר-מנוחה, שהיא השבה וחזרת הכל לשורשו, ונשלם בשבת עיקר הרצון בבריאה."²⁶

השבת אמנם נמצאת בעולמנו בהסתר, ועל האדם מוטל לגלותה:

"יש בכל מעשה והוא באמת בחינת שבת, דכתיב "לעשות את השבת" [שמות לא, טז]. והוא שבימי המעשה צריך האדם גם כן להתדבק בכל מעשיו בחיות הפנימיות שהוא פירוש שבת, והוא על-ידי המצוות כנ"ל. כי שבת עצמו הוא למעלה מהטבע וקביעא וקיימא."²⁷

השבת היא הפנימיות של כל דבר. לפי שפת אמת, הקב"ה קורע את מעטה החולין, ומאפשר לְשָׁבַת להתגלות. את השבת צריכים בני אדם לעשות. כי אם לא נעשה אותה, היא לא תתגלה ותישאר בהסתרה בתוך ימות-החול. יש לעשות את השבת ולא לשקוע בימות-החול, שהם עולם של טבע וחולין. גם בימי-המעשה צריך האדם בכל מעשיו להתדבק בחיות הפנימית שהיא שבת.

השבת והטבע

השבת והטבע הם שני הפכים: הטבע הוא תחום הגשמיות, ההסתר וההעלם, בעוד שהשבת היא תחום הקדושה והגילוי. הטבע הוא תחום הגשמיות העכורה האטומה, הפועל מתוך חוקיות, ואין שום יד אלוקית מכוונת ניכרת בו.

לעומתו, השבת היא כולה רוחניות צרופה, אור-יקרות אלוקי, שמקורו בעולם הבא. אולם

24. שם, בראשית בראשית תרל"ב, עמ' 5-6.

25. שם, בראשית בראשית תרל"א, עמ' 5.

26. שם, תרל"ב, עמ' 5-6.

27. שם, במדבר שלח תרל"א, עמ' 87.

מציאות זו איננה הכרחית, ויכול להיווצר מצב, אשר בו השבת מבטלת את מחיצות ההסתר ומקרינה מאורה על העולם והטבע בכללו:

"כי כל הארה הבאה לעולם, באה עמה הסתר וקליפה מטעם תערובות טוב ורע שנעשה בכל העולמות. אבל בשבת הוא נחלה בלי מְצָרִים... ויכולין לקבל הקדושה בלי הסתר, ולכן נקראת מתנה טובה, בלי תערובת רע, מבית גנזי שאין שליטת הסטרא אחרא."²⁸

המחבר מסביר מציאות מורכבת זו כך: בעולם יש הסתר ומציאות שלילית, הנובעת מתוך הקליפה – כתוצאה מערבוב של טוב ורע המצוי בו, ואילו השבת – כולה קדושה ללא תערובת רע. אין לרע שליטה או השפעה עליה, אלא להיפך, היא משפיעה עליו מטובה. ביכולתה של השבת להשפיע גם על הטבע מרוחניוּתה, ולהעלותו אל מה שלמעלה ממנו, מקורו השמימי. במעשה – תושלם הבריאה, כי יהיה איחוד בין העולמות:

"כי ששת ימי המעשה היה קיום הבריאה על-ידי כח הבורא במאמר ובריאת כל דבר ביומו. אבל בשבת נשלם להיות דבר של קיימא שיתקיימו כל הנבראים אף אחר שיסור השי"י התגלות מאמרו, כי אין העולם יכול לקבל התגלות כח השי"י ולכן בכל יום יש הסתר. אבל בשבת קודש הוא פעולה להיות התקשרות הטבע אל מה שלמעלה מהטבע."²⁹

המחבר מעמידנו על רעיון נוסף ביחסי-הגומלין של הטבע והשבת:

"כי אחר מעשה בראשית כל ההנהגה בדרך הטבע. ושָׁפֵת זכר לקודם הבריאה למעשה בראשית שזה היה כח מעשיו של הקב"ה."³⁰

המציאות, שבה הטבע הוא תחום ההסתר וההעלם – נוצרה רק לאחר בריאת-העולם. נמצא, שהשבת משקפת מצב, ששרר קודם בריאת-העולם.

השבת והאדם

כיוון שהאדם הוא בחיר הנבראים ומזומן לו מקום נכבד ביותר בעולם, הרי יש יחסי-גומלין בינו לבין השבת, כשהשפעה היא הדדית:

"לכן בשבת נקרא מתנה, ובימי המעשה עיקר עבודת האדם לתקן ולברר."³¹

השבת היא הופעה של אור אלוקי מעולמות עליונים, הזורם ומאיר את עולמו. אולם השפעתה הרוחנית של השבת תלויה באדם ובהשתדלותו. בימות-החול הוא אמור "לתקן ולברר", היינו, לעשות השתדלות, כדי שיוכל להיעשות "כלי" להכלת אור השבת הזורח לעולם. "הבירור" הוא אפוא הוצאת הקדושה מתוך החולין:

"כי הנה ימי-המעשה ניתנו לברר להוציא הפסולת והסיגים. ובשבת קודש אין צריך בירור כי מתגלה הקדושה בשבת... ובימי המעשה הכל תלוי בעבודת האדם לברר, ובשבת קודש חסד ה' להיגלות הקדושה."³²

ימי-המעשה, המגלמים את החיים הטבעיים, אשר בהם האדם דואג לעצמו ולצרכיו, ופועל

28. שם, בראשית לך לך תרנ"ג, עמ' 55.

29. שם, בראשית בראשית תרל"ד, עמ' 6.

30. שם, בראשית ויצא תרס"ב, עמ' 139.

31. שם, בראשית בראשית תר"ן, עמ' 14.

32. שם, שם תרנ"א, עמ' 14.

בהתאם לחוקי-הטבע בשדה ובמלאכות, הם ימי-חולין גמורים. אולם גם בהם חבוייה הקדושה, אמנם באופן בלתי-נראה. לכן על האדם לחשוף ולגלות קדושה זו. אולם זה מוטל עליו בששת-ימי-החול, ואילו בשבת אין צורך בכך, שכן השבת כולה היא גילוי של הקדושה האלוקית, הזורחת על עולמנו. יחסי-הגומלין בין השבת לבין האדם – משפיעים לטובה על האדם, היוצא נשכר משמירתה:

"למען השבת תשמרון (את) כל המצוות. כי באמת כל עלול נמשך אחר העילה, והיה צריך האדם להיות נמשך אחר הבורא ית' מצד עצם נפשו, רק הגשמיות והטבעיות מסתיר הנפש. ולכן על-ידי מצות השבת שבטלים מכל מלאכה, מאיר הנפש ונמשך אחר מצות הבורא ית"ש. ונמצא ניתן השבת כדי להיות מנוחה אל הנפש מחשכות החומריות."³³

לשבת יש תכונה מיוחדת, שהיא ממתנת את המאבק הקוסמי שבין טוב לרע. בששת-ימי-המעשה קיים מאבק זה במלוא-עוזו, כשהוא מתחיל בנפש האדם, וממנו הוא מקרין על העולם כולו. מלחמת-היצר בלב האדם – משפיעה על המאבק הקוסמי שבין טוב לרע. אולם בשבת מתמתן מאבק-איתנים זה:

"דאיתא יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום. והטעם כשהקב"ה וב"ש (=וברוך שמו) מחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה-בראשית, ממילא נולד התגברות היצר הרע גם כן... כי רצונו ית' שבני ישראל יבררו בכל יום הטוב מרע... ובשבת קודש הכל בקדושה שאין צריך לבוא על-ידי בירור התערובות, ולכן בשבת קודש לא כתיב ערב."³⁴

בימות-החול נאבק עם ישראל עם היצר הרע כדי להעלות ניצוצות, שְׁנִשְׁבוּ בתחום הרע והקליפה ולגאלם. אולם בשבת מאבק זה נרגע:

"דבחול... הוא מה שיכולין למצוא על-ידי יגיעה ומלחמה עם היצר הרע, להוציא ניצוצי קדושה שנתערבו בפסולת, ובשבת קודש אין צריך בירור. ובאמת כי השפע יורדת לכל העולם... ובשבת קודש השפע מיוחד רק לבני ישראל, והוא הקדושה ואין צריך בירור. ולכן בחול בא על-ידי צמצומים ומלאכים ובדרך הטבע וגשמיות, ובשבת קודש באחדות מהקב"ה בעצמו."³⁵

ההכנות לקבלת אור השבת ולקליטת השפעתה – נעשות במשך ימות החול מתוך שאיפה להאיר אף אותם באור השבת. עשייה זו ראויה לעם ישראל, שהקשר שלו לשבת מתבטא בדמיונם אליה: כשם שהשבת היא מעין עולם הבא, כך נשמת ישראל היא בת עולם הבא:

"כי השבת היא מעין עולם הבא, ואין בכח התחתונים לקבלו, זולת בני ישראל שהם יש להם כח מלמעלה מהטבע, אם כי הם תוך הטבע."³⁶

וכך גם:

"ובאמת ימי המעשה בעולם הזה בעצם ויש להם דביקות בעולם העליון. והשבת במקרה בעולם הזה כי הוא מעין עולם הבא בעצם. ובני ישראל שהם בני עולם הבא מצד הנשמה, ניתן להם השבת, וצריך איש ישראל לבטל ימי המעשה אל השבת (=ביחס לשבת)."³⁷

33. שם, שמות משפטים תרנ"ו, עמ' 121.

34. שם, בראשית וישב תרמ"ט, עמ' 173.

35. שם, שם תר"ן, עמ' 173. נושא העלאת ניצוצות הוא רחב מאד וחורג מעניין מאמר זה. המעוניין ימצא על כך חומר רב בספרי: י' נבו, **הגות בהסידות**, ירושלים תשע"ג, עמ' 71-70, 92-89, 112-109 ובביליוגרפיה שם.

36. שם, ויקרא שבת הגדול תר"מ, עמ' 32.

37. שם, בראשית וישלח תרנ"ד, עמ' 156.

המחבר מעמידנו על יחסי-הגומלין שבין ישראל והשבת. השבת מביאה לעם ישראל את מהות העולם הבא, אל תוך העולם הזה. אולם ההשפעה היא הדדית: באמצעות השבת עם ישראל מתעלה בעולם הזה לדרגת העולם הבא. אולם כדי לזכות לכך – נדרש מעם ישראל לשוב בתשובה בכל ערב שבת, להשתוקק אל השבת, ובשבת לפרוש לחלוטין מענייני העולם הזה:

"והנה השבת הוא משל לעולם הבא. וכפי מה שיוכל האדם להתקרב לקדושת השבת, כן יש לו שייכות לעולם הבא. לכן צריך האדם בכל שבת לעזוב ענייני העולם הזה ולזכור עצמו שצריך להכין עצמו לשבת הגדול, היינו לעולם הבא. לכן צריכין לשוב בתשובה בערב שבת קודש כמו קודם הסתלקות האדם מעולם הזה ועל-ידי השתוקקות אל השבת."³⁸

לאחר שהמחבר הציג את עם ישראל כמתעלים באמצעות השבת לדרגת העולם הבא, הוא מוסיף לומר, שבאמצעות השבת, שהיא כוח חדש, העומד בסוד הבריאה – מתעלה עם ישראל עד לדרגה של נוטלי חלק בהנהגה של מעלה:

"אם כי הבריאה בששת ימים היה על פי הטבע, אך שבת קודש הוא כח חדש שכולל (את) כל הבריאה והוא שורש הבריאה למעלה מהטבע. והנהגה זו נמסר לבני ישראל... השבת (היא) עדות שיש לבני ישראל חלק בהנהגה שלמעלה."³⁹

המחבר אף מלמד כיצד ניתן להגיע לדרגה זו:

"והעצה על-ידי המצוות שהם בכל מעשה האדם לעשות רק (את) רצונו ית'... והוא שבימי המעשה צריך האדם גם כן להתדבק בכל מעשיו בחיות הפנימי שהוא פי' שבת והוא על-ידי המצוות."

עוד מלמדנו המחבר, שהקב"ה שלח לעם ישראל את השבת, כדי שלא יפלו לתהומות הגשמיות שבטבע, ובכך תישמר רוחניותם:

"ובאמת זה חסד הגדול שעשה הקב"ה ביום השבת, שלא להיות נטבעין (=טובעים) לגמרי (ב)תוך הטבע... והניח את השבת שלא נעשה בו מלאכה ממעשה בראשית, כדי להיות מקום חירות שלא לטבוע בתוך הטבע. וזה הוכן לבני ישראל שהם בני עולם הבא, ושבת – מעין עולם הבא."⁴⁰

עיון משווה

רעיון הטבע, המגלם עולם סגור, הפועל לפי חוקיות, ואין יד ה' ניכרת בו, ולעומתו, השבת – כמהות אלוקית, הנשלחת לעולמנו להאירו, הם פרי הגותו ופיתוחו של ר' אריה-ליב מגור בעל שפת אמת. אולם נראה לנו, כי שורשם של הרעיונות נעוץ בכתביהם של קודמיו, ובמיוחד – אצל כותבים בני הדור השלישי, תלמידי המגיד ממזריטש, אשר דברי הגותם שמשו לו כמצע וכמקור-השראה לרעיונותיו.

המחבר מעמידנו על רעיון השבת, ומטעים, שעולמנו הוא עולם, הפועל ונשלט על-ידי חוקי-הטבע. עולם זה סגור ואטום, שאין שום קדושה או רוחניות מורגשת בו. אולם לאמיתו של דבר, עולם זה מופעל, נשלט ומושגח על-ידי הקב"ה. המציאות האלוקית השרויה בעולם – מצויה בו בהיחבא ובהסתר, ואיננה ניכרת בו כלל. לעולם זה מחדיר הקב"ה את השבת, שהיא מעין עולם

38. שם, שמות יתרו תרל"ט, עמ' 81.

39. שם, ויקרא קדושים תר"מ, עמ' 157.

40. שם, שמות יתרו תרס"א, עמ' 109.

הבא, המביאה לעולמנו מרוחו ומניחוחו של העולם העליון. נראה, שכיוון חשיבה זה – מקורו בהגותם של ראשוני החסידות, שפיתחו את מאמר חז"ל:

"אמר ר' שמואל בר נחמן: בשעה שברא הקב"ה את העולם, נתאוהו שיהא לו דירה בתחתונים, כמו שיש (לו) בעליונים."⁴¹

אולם כאשר האדם חטא, אומר המדרש, סילק הקב"ה את אלוקותו מעולמנו, דבר המלמד שהקב"ה השרה את שכנתו בעולם השפל.

נושא זה נידון בהרחבה בחסידות:⁴² החסידות הטעימה את הרעיון, שהחיות האלוקית שרויה בכל נמצא ובכל מקום, והיא יסוד קיומו:

"מלוא כל הארץ כבודו ולית אתר פנוי מיניה ובכל מקום הוא אלוקות."⁴³

ר' זאב וולף מז'יטומיר, מוסיף, ומטעים בלשון ברורה יותר, שכל דבר בעולם שואב את חיותו וקיומו מהשכינה השרויה בו:

"כי כלל זה נקוט בידך ואל ימוט מנגד עיניך אפילו כמעט רגע, שאין שום דבר בעולם שלא יהיה שם התלבשות השכינה... השוכנת בתוכם להחיותם, כי בהעדרה – לאפס ותוהו נחשבו."⁴⁴

יתר על כן, ר' זאב מז'יטומיר מזהיר שלא להתייחס לשום דבר בעולם מנקודת-מבט של גשמיותו:

"בלבתי ראות על שום דבר בעולם לערך (=מבחינת) גשמיותו הנראה נגד פניהם, כי אם שאו מרום עיניכם, היינו בחינת הסתכלותכם ועיונכם לראות רק אלוקות המלוּבש בכל דבר בעולם, כי אפס בלתי."⁴⁵

נוכחותו של אלוקים בכל מקום ובכל דבר בעולם, היא המחייבה אותו, והיא תנאי לקיומה של כל הוויה במציאות.

ר' אהרון מקרלין כותב:

"צריך האדם לידע כי בכל דבר שיש בעולם יש בו אורו של הקב"ה וחיותו, כי בלא זה, לא היה קיום לאותו דבר."⁴⁶

דומה, כי גם בעל שפת אמת דוגל ברעיון האימננציה האלוקית, השרויה בעולם בהסתרה:

"שנתברר להם [לבני ישראל במצרים] שחיות הפנימיות שבכל דבר הוא מהשם יתברך בלבד. אף שנראה מבחוץ מהופך, הוא רק הסתר. ועל-ידי שידועין זה בבירור, ממשיכים ההארה גם בתוך הנסתר עד שנתגלה (=שמתגלה) הפנימיות."⁴⁷

אולם יושם לב לכך, שאין הנוכחות האלוקית קיימת בתודעתם של רוב בני האדם, והיא נסתרת מעיניהם. נמצא, שהנוכחות האלוקית הנסתרת היא המהות האמיתית של היקום, אלא שהיא

41. **מדרש תנחומא**, ירושלים תשל"ה, נשא טז, עמ' תרפ"א.

42. ראו ג' שלום, **פרקי-יסוד בהבנת הקבלה וסמליה**, תרגם י' בן-שלמה, ירושלים תשמ"א, עמ' 269-277.

43. ר' דב-בער ממזריטש, **מגיד דבריו ליעקב**, מהדורת ר' ש"ץ-אופנהיימר, ירושלים תשל"ו, עמ' 240.

44. ר' זאב-וולף מז'יטומיר, **אור המאיר**, ח"ב, ירושלים תש"ס, עמ' סא.

45. שם, ח"א, עמ' קצ.

46. ר' אהרן בן שמואל מקרלין, **ספר בית אהרון**, ירושלים תשס"ו, עמ' 126.

47. ספר שפת אמת (לעיל הערה 2), דרוש שמות שמות, עמ' 5.

מסתתרת בלבושה הגשמי. על האדם מוטל הייעוד לחשוף ולגלות נוכחות אלוקית זו ולהוציאה מחביונה, כדי שתאיר על עולם ומלואו. בכך מעלה האדם את היקום כולו לדרגה גבוהה ומבטל את המחיצות שבין התחום הארצי לתחום האלוהי.⁴⁸ בחסידות מוטעם, שהנוכחות האלוהית מחייה ומפעילה כל דבר, ואפילו עברות שאדם עובר – נעשות בכח האלוהי הטמון בו:

"שאפילו כשאדם עושה עבירה ח"ו, אזי גם כן השכינה מתלבשת בו, כי בלא היא (=בלעדיה), לא היה בו כח לעשות זאת ולהניע בשום איבר, כי היא המחייה אותו ונותן בו כח לחיות, וזה כביכול גלות השכינה."⁴⁹

כיצד ייתכן, שגם בעבירות שורה השכינה?

האדם נברא על-ידי הבורא: גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים. בתור כזה, מתרוצצים בישותו כוחות ומאבקים בין טוב לרע, בין גשמיות לרוחניות. אולם בחירת דרכו – בידו. ישות אנושית זו היא יצירה אלוקית על כל מרכיביה. ולפיכך ברור, שגם תחום העבירות מקבל את חיותו מן השכינה.

לאדם נועדה המשימה לתקן את העולם, בהתאם לכוחו וליכולתו:

"כי אין לך אחד מישראל שלא יהיה לו אחיזה בקומת השכינה, ולערך אחיזתו כמו כן יכול במקום עליון... כי לא נברא בעולם יותר על כוחו ממה שנברא בעולם לתקן."⁵⁰

האדם, שגופו מן התחתונים, ונשמתו מגנזי מרומים – מהווה חוליה מקשרת בין העולמות:

"שמעתי ממורי [הבעש"ט], "כל אשר תמצא ידך בכוחך לעשות עשה" [קוהלת ט, י] כי האדם הוא סולם מוצב ארצה לעשות מעשה ארציות בגשמי, וראשו מגיע השמימה – שבראשו יכוין (=יכוון) מחשבתו למעלה השמימה, לקשרה (=לקשור את) המעשה עם המחשבה, שבוה נעשה יחוד למעלה."⁵¹

לאור דברים אלו, ניתן למצוא קשר בין מעמד השכינה בעולמנו, כפי שמתואר בכתבי ראשוני החסידות, לבין השבת: הן השכינה והן השבת הן ישויות רוחניות, שמקורן בעולמות עליונים, ונשלחות על-ידי הקב"ה לעולמנו הגשמי.

אולם יושם לב גם להבדל שבין שני הדברים:

השכינה היא מציאות רוחנית אלוקית, השרויה בעולם בדרך קבע, מפעילה ומחייה אותו. בלעדיה היה קיום העולם בטל, והכל היה חוזר לתוהו ובוהו. לעומתה, השבת בשפת אמת היא ישות רוחנית, הנשלחת לעולם אחת לשבוע. אמנם היא ישות קבועה בעולם, אולם היא מצויה בעולם בהסתתר. היא מופיעה ומתגלה ומאירה על העולם באור אלוקי, ואחר-כך היא נעלמת. אמנם יש ביכולתו של האדם לעשות להישארותה בעולמנו ולהחיל את קדושת השבת על כל ימי-החולין. השכינה בכתבי הראשונים היא מציאות אלוקית, השרויה בעולם מבפנים ומפעילה אותו מלמטה, ואילו השבת בשפת אמת היא נוכחית אלוקית היורדת מלמעלה. הוא הדין בנושא הטבע.

ניתן למצוא הקבלה ברורה למדי בין מעמד הטבע בתיאורי בעל שפת אמת – לבין תמונת העולם,

48. לנושא זה – ראו ביבליוגרפיה נרחבת בספרי (לעיל הערה 35), עמ' 98 הערה 8.

49. ר' משה חיים אפרים בן יחיאל מסדילקוב, ספר דגל מחנה אפרים, ירושלים תשנ"ד, דפוס צילום קארעץ תק"ע, עמ' 147.

50. אור המאיר (לעיל הערה 44), ח"ב, עמ' פו.

51. תולדות יעקב יוסף (לעיל הערה 8), דף כג ע"א.

כפי שמצטיירת בכתבי ראשוני החסידות. האחרונים הציגו בכתביהם עולם, שהמסתכל בו רואה תהליכים ארציים וחוקי-טבע המפעילים אותו. הוא רואה בני-אדם, שפועלים בו כרצונם ועושים בו כטוב בעיניהם. להמחשת מציאות זו – נעיין במאמר חז"ל:

"בשעה שברא הקב"ה את האדם, נָטְלוּ והוליכו על פני אילנות גן עדן ואמר לו: כל מה שבראתי – לכבודך בראתי; תן דעתך, שלא תקלקל ותחריב את עולמי; שאם אתה מקלקל, אין מי שיתקן אחריך."⁵²

המסתכל בעולם – רואה בו תהליכים טבעיים וחוקי-טבע, ואין הוא רואה שום יד אלוהית, המכוונת אותו ומשיחה עליו.

בכתבי ראשוני החסידות – מוצגת השכינה כמחייה ומפעילה את העולם, אולם מציאותה שרויה בעולם בהסתר. היא נעלמת מעיני-כל, ומציאותה, ועל אחת כמה וכמה, פעילותה – איננה מורגשת כלל. בעל שפת אמת מפתח את הרעיון, כשליטתו, הטבע הוא העולם הסגור והאטום, הפועל לפי חוקיות הטבע, ולכן אין הנוכחות האלוהית בו ניכרת. על האדם לעשות לגילוייה, באופן שתאיר את עולמו ותוציא אותנו מסגירותו ומאטימויותו הטבעית. אולם יושם לב לחידושו של בעל שפת אמת בנידון: בעוד שלפי כתבי ראשוני החסידות, על האדם בלבד מוטל לגלות ולחשוף את הנוכחות האלוהית, השרויה בעולם ומחייה אותו, מוסיף ר' אריה ליב מגור, שהקב"ה מסייע בכך. בורא עולם שולח לעולם בכל שבוע את השבת, שהיא תזכורת ותשדורת מהעולם העליון אל עולמנו. מי שמקיים את מצוות השבת, מי ששוכח ממלאכה בשבת – חש בקדושה האלוהית, המצויה בעולם בשבת, וביכולתו להרחיב קדושה זו ולהחילה על פני כל ימות השבוע.

נראה לנו, כי יש מקום גם לעריכת השוואה בנושא האדם וייעודו:

ר' אלימלך מליז'נסק מלמדנו, שכדי להגיע לרמה, אשר בה יוכל האדם לראות את רוממות האלוהות – עליו קודם-כל לתקן את מידותיו:

"שצריך האדם לחקור ולדרוש ולחפש תמיד, לראות רוממות א-ל מכל (=בכל) דבר אשר יראו עיניו. ועל-ידי זה יזכה שיתן לו השי"ת שכל ובינה להבין ולהשכיל בעולמות העליונים. ואופן אשר יגיע למדריגה הנ"ל להסתכל ברוממות א-ל, צריך האדם מקודם לתקן את מידותיו... וצריך לשבר עצמו בבחירתו להפך את המידות רק אל הקדושה לבדה, ואז יזכה להבין ולהסתכל ברוממות א-ל."⁵³

ר' ישראל המגיד מקוז'ניץ מציין שכשאדם מתגבר על תאוותיו ומשעבדן לעבודת ה', הרי זה משפיע לטובה על עבודתו וגורם נחת-רוח ליוצרו:

"כח היצר גדול כל כך לפתות אותו ולהסירו מדרך טובה לדרך רעה, כי שומר מצוה לא ידע דבר רע. אבל כשאדם נופל ממדריגתו ותאב לאכול, והוא משבר תאוותו שלא לאכל ולשתות כבהמה, (אלא) רק אוכל לשוֹבֵע נפשו כדי שיוכל לעבוד השי"ת בכוחו, ושיהיה לו לב רחב ופקח בתורתו... אז תגדל כוח עבודתו ופועל נחת רוח להשי"ת אלף פעמים ככה."⁵⁴

ר' נחום-מנחם מטשרנוביל כותב, שכשאדם מרגיש ירידה רוחנית, המביאה לידי תאוה – עליו להבין, שזה סימן, שרוצים להגביהו ולפתח בקרבן את אהבת-ה':

52. קוהלת רבה ז, כח.

53. ר' אלימלך מליז'נסק, ספר נועם אלימלך, ירושלים תש"ך, עמ' ה.

54. ר' ישראל מקוז'ניץ, ספר עבודת ישראל, בני-ברק תשנ"ו, עמ' נה.

"והנה אודיעך דבר גדול בענין זה. הלא תדע, אם אירע באיזה זמן שמרגיש האדם בנפשו שנפל... ברוע המידות חס ושלוש, וביחוד אם נפל ברוע האהבה ובפרט תאוות המישגל, אפילו בהיתר, ידע נאמנה שרוצין להגביחו למעלה עליונה עם המדות המוטבעין בקרבו ולפתוח לבבו לאהבתו יתברך".⁵⁵

ר' קלונימוס-קלמן אפשטיין מעמידנו על כך, שהגאווה ותחושת ה"אני" הן מסך מבדיל בין האדם לבוראו:

"והנה שמעתי בשם הרב המגיד, איש האלוקים מורנו הרב יחיאל מיכל מזלוטשוב זצוק"ל, על הפסוק "אנכי עומד בין ה' וביניכם" [דברים ה, ב]. פירוש, כשאיש הישראלי מחזיק בעצמו שהוא מעולה באיזה מעלה, בתורה או בעבדות ה', אזי הוא עושה מסך מבדיל בינו לבין קונו, וזהו "אנכי", שמי שמחזיק עצמו ל"יש" וסובר שהוא במדרגת "ישיות" (=ישות, גאווה), אז עומד וכו'. פירוש, שדבר זה חוצץ ומסך מבדיל בין האדם להשם יתברך".⁵⁶

ר' ברוך מקוסוב סבור, שאדם צריך לחנך את עצמו לראות בכל התרחשות את רצון הבורא שכוונתו להטיב:

"ויחשוב שכל דבר בעולם, הכל מלא מהבורא ית"ש, וכל דברים הנעשים מכוח מחשבות בני אדם בתחבולות, ואפילו דבר קל שבקלים שנעשה בעולם, הכל הוא מהשגחתו ית'. ושלא יהיה חילוק אצלו בדבר שהיה רוצה, בין שנעשה כרצונו בין שלא נעשה כרצונו, כיון שהכל מהבורא יתברך. והוא יודע שכן טוב לו שלא יהיה נעשה כמו שהיה ברצונו".⁵⁷

המשותף לכותבים אלו, ראשי החסידות בראשית דרכה, הוא בכמה תחומים: הדרכה לאדם כיצד להתקרב אל הבורא ית' ולהידבק בו. הדרכה זו כוללת תיקון-המידות, התגברות על תאוות גופניות, ביטול האני ותחושת הגאווה וחינוך עצמי לאמונה.

גם אצל ר' אריה-ליב מגור ניתן למצוא דיון ביעוד האדם:

"שנתברר להם [לבני ישראל במצרים] שחיות הפנימיות שבכל דבר הוא מהש"י בלבד, אף שנראה מבחוץ מהופך, הוא רק הסתר. ועל-ידי שיודעין זה בבירור, ממשיכין ההארה גם בתוך הנסתר עד שנתגלה (=שמתגלה) הפנימיות".⁵⁸

האדם הוא חוליה מקשרת בין העולמות. בהיותו עשוי גוף מן האדמה, ונשמתו – מגנזי מרומים, הוא מייצג את הממד האלוקי על-אדמות:

"שהאדם נבחר להמשיך על-ידי מעשיו הארות מהש"י לכל הנבראים, והוא הכלי אשר על ידו יוכל לחבר כל הנבראים בו יתברך ממש".⁵⁹

אל עולם הטבע הסגור – נשלח עם ישראל כדי לגלות את הנוכחות האלוקית המפעילה אותו, וכדי לחשוף את האור הגנוז במעבה קיומו, ולהוציאו מחביונו ומחסרתו:

"כי בני ישראל נבראו להעלות כל הטבע ולברר ולהעיד כי הקב"ה הוא המנהיג את העולם

55. ר' נחום-מנחם מטשרנוביל, ספר מאור עינים: על התורה; ישמה לב, ירושלים תשנ"ט, עמ' ל.

56. ר' קלונימוס-קלמן אפשטיין, מאור ושמש, ח"ב, ירושלים תשנ"ב, עמ' תקמט.

57. ר' ברוך מקוסוב, עמוד העבודה: והוא החלק השני מהספר יסוד האמונה, טשרנאוויץ תרכ"ג, עמ' רכ.

58. ספר שפת האמת (לעיל הערה 2), שמות שמות תרל"א, עמ' 5.

59. שם, דרשות להנכזה תרל"ב, עמ' 201.

והטבע והזמן.⁶⁰

בעל שפת אמת מציין:

"וידוע כי ברצון השי"ת מתהפך הכל ברגע, ולכך צריך האדם להאמין כי הכל תלוי ברצונו... שצריך האדם לברר השראת השכינה בכל דבר, כי ודאי מלוא כל הארץ כבודו."⁶¹

גם מחבר שפת אמת מקבל את הדרשה לשיפור המידות. אולם בעוד שגדולי החסידות בראשית דרכה התמקדו בעבודת המידות האישיות, מדגיש בעל שפת אמת את הייעוד, שנועד לאדם על-ידי הבורא. ראשי-החסידות עסקו בשאלה, כיצד יגיע האדם לדבקות בבורא ולעבודתו הנכונה; הם עסקו באדם הבודד, בעבודתו הפרטית ובהישגיו האישיים. לעומתם, ר' אריה-ליב מגור מעמידנו על תפקיד עם ישראל בכללו. לא הפרט עומד במרכז הדיון, אלא קהל ישראל כולו. תפקידו הוא לגלות את מציאות ה' המסתתרת בטבע. תפקיד זה, הגם שהוא תלוי בעבודתו האישית של כל אחד ואחד – אין הוא מתמקד בהישגיו של הפרט, אלא של הכלל כולו.

סיכומים ומסקנות

הטבע הוא עולם סגור, הלכוד במסגרת קיומו ופועל לפי חוקיות קבועה. לפיכך, אין ניכר בטבע כל חידוש. בהיות הטבע יציר כפיו של הבורא, הוא נתון להשגחה אלוקית מתמדת. אולם הפעילות לפי חוקיות קבועה – מסתירה את ההשגחה האלוקית המתמדת, האחראית לפעילות תקינה זו, והיא מצויה בטבע בהסתר ובהעלם ואיננה גלויה לעיני-כל. הקב"ה הועיד לעם ישראל את התפקיד לגלות את האור הגנוז במעמקי הטבע, עד אשר גם בעולם הזה, הפועל לפי חוקיות – תתגלה האלוקות, וגם הוא ייעשה משכן לקדושה האלוקית, השרויה בו בהתבא. לתוך עולם הטבע פתח הבורא שלושה פתחים, אשר דרכם חודר אור אלוקי לעולמנו: ארץ-ישראל היא פתח רוחני לעולם בממד המקום, והשבת היא פתח רוחני לעולם בממד הזמן; פתח נוסף הוא נפש האדם מישראל, האמון על גילוי אורות אלה וחשיפתם לעין-כל בעולמנו.

בהגותו של בעל "שפת אמת" – מאפשרת השבת הבחנה בין כלל לפרט:

הכלל מסמל את הסדר הכללי, שטבע הבורא בעולמנו, את השלמות ואת ההרמוניה שבמציאות. לעומתו, הפרט הוא מי שמפר סדר זה.

הפרט מסוגר בתוך עצמו ודואג לצרכיו האישיים; אין לו בעולמו אלא רצונו האישי וצרכיו הפרטיים. בכך הוא מעמיד את עצמו כניגוד לאחרים ופוגע באחדות השוררת בעולם.

הכלל, הרואה בפל אחדות ושלמות אלוקית – עומד בניגוד לפרט, המוציא את עצמו מן הכלל ופוגם באחדותו ובשלמותו של העולם. בהגותו של בעל "שפת אמת", מתקשרת השבת אל הכלל. הקדושה שורה באחדות, המחברת וקושרת את כל הפרטים. ימות-החול הם ימים, אשר בהם אדם עושה את מלאכתו, הקשורה לצרכיו הפרטיים. לפיכך, ימות-החול מסמלים את הפרט בהתבדלותו לעצמו – דבר הפוגם בהרמוניה העולמית, ואילו השבת מסמלת את הכלל. האדם שובת מכל מלאכתו, כלומר, מתעלה מעל צרכיו האישיים, ורואה את עצמו כשייך לכלל-ישראל. כך הוא מתחבר אל הקדושה, הנובעת מהאחדות האלוקית הכוללת. השבת היורדת לעולמנו – מחדירה את הקדושה האלוקית לתוכו ומחזירה אותו לשורשו האלוקי. השבת מחברת בין שני

60. שם, בראשית חיי שרה תרמ"ט, עמ' 94.

61. שם, שמות תרומה תרל"ג, עמ' 137.

העולמות, מביאה מקדושת העולם העליון אל עולמנו במישור הקוסמי, ומחדירה נשמה יתרה באדם, במישור האנושי.

הטבע הוא מסה של גשמיות, אשר פועלת לפי חוקיות, ואין יד אלוקים מכוונת ניכרת בה. הטבע, שהוא יצירה אלוקית – נברא מלכתחילה כתחום, שבו האלוקות נסתרת ונעלמת. בטבע יש סגירות ואטימות כלפי האור האלוקי, המחייבה אותו מתוכו. לתוך עולם זה נטע הבורא את האדם, שיש בו ניגודים ומורכבות. יש בו טוב ורע, טומאה וטהרה – כמו בעולם הזה, שהוא עולם של ניגודים ומורכבות. אולם הבורא נתן לאדם נפש אלוקית, שתסייע בידו לנווט מורכבות זו. גם הגילויים הפגומים של עולמנו, עולם הטבע – יונקים את חיותם מהכוח האלוקי, המחייבה ומפעיל אותם. גם הרע, המנסה להשתלט על העולם – ניזון מהאנרגייה האלוקית, וכשהוא מצליח להשתלט על העולם, היינו, כשהוא מצליח להדיח את האדם מדרך הישר, הוא יונק את חיותו מהאנרגייה האלוקית, שהאדם פגם בה.

לתוך עולם זה שולח הקב"ה קדושה אלוקית בדמותה של השבת. השבת היא מהות של העולם הבא החודרת לעולמנו, אולם השבת ללא האדם, שיקבל אותה ויגרום להתפשטות אורה בעולם – איננה ניכרת כלל. מחבר שפת אמת מעמידנו על ההבדל שבין השבת למועדים:

בעוד שאת תחולת המועדים קובע עם ישראל על-ידי קידוש החודש, הרי השבת יורדת לעולם בכל יום שביעי – ללא התערבות האדם כלל. אם האדם לא יכין "כלים" לקליטת השבת, הוא לא ירגיש בה, וקדושתה כלל לא תשפיע על העולם. אם האדם לא ישובת ממלאכתו בהגיע השבת ולא יכין מאכלי שבת וכיו"ב – לא תורגש השבת בעולם, וממילא לא תורגש השפעתה. קדושת השבת היא מושג, המצוי בממד הזמן, והיא אמורה להשפיע על הטבע, שהוא ישות גשמית. הבורא רצה להחדיר נטפי-קדושה לעולם. קדושה זו תורגש רק כאשר יעשה האדם לקליטתה. בהגותו של בעל שפת אמת – השבת היא פתח, שפתח הבורא לעולם הזה, ובאמצעותו חודר לתוכו ניחוח מהעולם הבא. אם אנו נפעל למען הרחבת עקרון השבת בחיינו, הרי מה שמתגלה לעינינו רק פעם אחת בשבוע, יקיף את כל מרחב הזמן.

האדם הוא לשון-המאזנים שבין תחום הטבע הגשמי, לבין תחום קדושת השבת. הוא המעביר את קדושת השבת לטבע, ומגלה באמצעות זו את המציאות הנסתרת של הבורא. המאבק בין הטבע לשבת, בין הגשמיות לרוחניות, הוא גם המאבק בין גוף לנפש באדם. הוא אמור להכריע לאן יטה: אם יפול לתהומות הטבע הגשמי, העכור, או יעפיל לקדושת השבת. אם יבחר בדרך הראשונה, הרי קדושת השבת לא תאיר על הטבע באורה האלוקי, והוא יישאר בסגירותו ובאטימותו. נוכחות ה', המצויה בו בהסתר, לא תהיה ניכרת לעין-כל. ואילו אם יִטֶּה את עצמו לצד השבת, הוא יקלוט את קדושתה, ישקיע אותה בעולם, והיא תסייע בידו לגלות את האור האלוקי, הבוקע מן העולם הטבעי.

לפי הגותו של בעל שפת אמת, שלושה גורמים משפיעים על עולמנו: הטבע, השבת והאדם. הטבע – כולו גשמי; השבת – כולה רוחנית; הטבע הוא תחום, הקיים בממד המרחב, ואילו השבת הרוחנית קיימת בממד הזמן. הטבע – כולו עולם הזה, בעוד שהשבת היא מהות העולם הבא. למרות השוני הרב ביניהם – יש ביכולתה של השבת להשפיע על הטבע, אלא שלשם כך צריך גורם שלישי שיקשר ביניהם והוא האדם.

באדם יש מהות גשמית – כטבע, ומהות רוחנית – כשבת. לפיכך, הוא זה שיכול להיות הממצע. בהגותו של בעל שפת אמת – קשר הגומלין בין שלושה מרכיבים אלו משפיע על העולם.

בעולם הנגלה לעינינו – רב הנסתר על הגלוי. האדם, שיש בו ממד גשמי – נטוע היטב בעולם זה, אך נשמתו האלוקית יכולה להרקיע ולהתעלות. עליו לערוך סדר בעולם מורכב זה, היינו, לגלות את הממד האלוקי, המצוי בחביונו של עולם נסתר זה. אך נדגיש: טובו של האדם – בידו. יכול הוא למלא את ייעודו ולהאיר את העולם באור-יקרות, או, חלילה, לשקוע בתוך אטימות הטבע. נמצא, שהקב"ה ברא עולם, שיש בו הכול: גשמיות ורוחניות, טוב ורע, אלוקות נסתרת וסטרא אחרא. אלא שעולם זה – הכול מצוי בו בערבוביה. האדם, בחיר הבריאה – קיבל תפקיד לערוך סדר בעולם כאוטי זה. לשם כך הוא קיבל גם כלים מתאימים, אך דרך השימוש בכלים אלו – תלויה בו בלבד. נדגיש עוד, כי הנקודה האלוקית טמונה בטבע – מכוח היותו בריאה, שנבראה על-ידי הבורא. נקודה זו איננה בתודעתנו בלבד, כי אם בתוך שורש קיומו של כל נברא, כפי שטבע בו הבורא. ייעודו של האדם הוא להתעורר ולגלות נקודה אלוקית זו הטמונה בטבע, ואם לא יתעורר לכך, הרי הוא עצמו ייהפך לחלק מן הטבע הסגור והאטום. לעומת זה, אם יפעל לגילויה, הרי בכך הוא נעשה שותף במעשה-בראשית.